

הלכות שבת – שיעור 14 מלאכת קוצר

המלאכה במשכן

קצרו את צמחי סממני הצבע, בכדי להפיק מהם צבע לצביעת יריעות המשכן (שבת עג. וברש"י ד"ה האופה).

הגדרת המלאכה

'עקירת דבר ממקום גידולו ויניקתו'.

ולכן הקוצר תבואה או קטנית, בוצר ענבים, מוסק זיתים, תולש ענפים או עלים מעץ או עשב וכל כיו"ב, כל אלו בכלל מלאכת קוצר, שעניין אחד לכולם שעוקר דבר ממקום גידולו ויניקתו (שבת עג ב, רמב"ם שבת ז ד). ואף אם עושה כן שלא בעזרת כלי, כגון שמנענע את האילן כדי שישר פירות, אסור מן התורה (שביתת השבת קוצר ב).

דברים האסורים משום מלאכת קוצר

תלישת פטריות ודברים שאינם גדלים ע"י זריעה

אף דברים שאינם גדלים ע"י זריעה, כגון פטריות או עשבים שגדלים על גבי כלים רטובים כתוצאה מלחות, אסור לתלשם מהכלי, והרי הוא בכלל מלאכת קוצר, לפי שזהו מקום גידולם ועוקרם ממקום גידולם (שו"ע שלו ה ומשנ"ב לד לה).

וכן אסרו חכמים לרדות חלות דבש מהכוורת, לפי שמקום גידול הדבש הוא בכוורת ועוקרו ממקום גידולו, והחשיבוהו חכמים כמחובר (שו"ע שכא יג ומשנ"ב מז).

דיני עציצים בשבת

גם בצמחים הגדלים בעציץ נאמר איסור קוצר, כך שאסור לתלוש מהצמחים הגדלים בו, גם במידה והעציץ אינו נקוב אלא אטום לגמרי, ואף אם עשוי מחומרים שאינם נושמים שאינו יכול לינוק דרכם מהקרקע, כגון ממתכת או מזכוכית, לפי שעכ"פ עוקרו ממקום גידולו וחיותו (שו"ע שלו ז, משנ"ב לה מא, שלחן שלמה ז).

מטעם זה, אם שרה גרעין אבוקדו או עשבי בשמים במים קודם שבת והוציאו שורשים, אסור להוציאם מהמים בשבת, שמאחר שכבר התחילו להשריש ומוציאם ממקום גידולם ומפסיק בכך יניקתם, עובר על איסור קוצר, אך קודם שהשרישו מותר להוציאם (ביה"ל שלו ח ד"ה על גבי, הגרש"ז אויערבך ששי"כ כו הערה י צא).

האם מותר להרים עציץ בשבת?

עציץ שיש בו נקב אפי' קטן ביותר בשוליו [או אפי' בדופנו כנגד הגזע], אם מונח על גבי קרקע, אסור לטלטלו ולהניחו ע"ג שלחן או אפי' לטלטלו ולהניחו מיד ע"ג קרקע אחרת, לפי שבעת שנטלו מפסיק את יניקתו מהקרקע ועובר על איסור קוצר, שענינו הפסק יניקה ממקום הגידול.

ואפי' בעציץ שאינו נקוב אלא אטום לגמרי, אם הכלי הוא מעץ או חרס אסור לטלטלו כשמונח ע"ג קרקע וכנ"ל, לפי שיש דעות בפוסקים שדרך חומרים אלו עוברת היניקה אפי' ללא נקב (שו"ע שלו ח,

משנ"ב מב-מד, שעה"צ לו, ביה"ל ד"ה אפי', שו"ע ש"ב ג ומשנ"ב יב. חזו"ע שבת ד עמי עב).

הלכות שבת – שיעור 14 מלאכת קוצר

ברם בעציץ שעשוי ממתכת, זכוכית או פלסטיק, כל שאטום לגמרי, אינו יונק ומותר לטלטלו ממקום למקום.

טלטול עציץ שעל גבי קרקע מרוצפת

כאשר הקרקע מרוצפת כפי שמצוי בזמנינו, יש מהפוסקים שמתירים לטלטל אפי' עציץ מנוקב, לפי שאינו יונק כלל מהארץ ולא מפסיק יניקתו כשמטלטלו (אול"צ ב כו ט, מנוחת אהבה ח"ב ד ז, חזו"ע שבת ד עמי עא-עב).

קוצר בתלוש, ובפירות שהתייבשו על העץ

איסור קוצר הינו רק במחובר שמפסיקו ממקום יניקתו, אך כאשר הענף כבר נתלש, כך שכבר אינו יונק מהקרקע בה גדל, מותר לתלוש מענף זה עלים וכיו"ב ואין בזה איסור קוצר. ומטעם זה עצי בשמים שנתלשו מערב שבת, מותר לקטום מהם בידו למטרת הפצת ריח טוב, או כדי לחלקם לשאר אנשים להריח, אך לקטום מהם כדי לנקות בו שיניו אסור משום מתקן כלי (רמא שלו ח, שו"ע שכב ד, משני"ב יז, שעה"צ טז, בא"ח משפטים ט, חזו"ע שבת ד עמי פ, אול"צ ב לח ב).

אולם כל עוד הענף מחובר לאילן, אף אם מחובר רק בקליפתו וכבר אינו יונק מהקרקע, יש להיזהר שלא לתלוש, לפי שאין העולם בקיאים בכך, ואין להתיר אלא כשנפרד לגמרי מן האילן. כמו"כ גם כאשר יבשו הפירות עם עוקציהן, וכן אילן שהתייבש כולו באופן שאין גזעו מחליף, וכן עשבים שהתייבשו, כל עוד מחוברים לקרקע אסור לכל הפחות מדברי סופרים לתלשם משום איסור קוצר (שו"ע שלו יב, ביה"ל ד"ה חיב ומשני"ב נו נז, ביה"ל ח ד"ה שנפשו).

הליכה על גבי דשא

אף שתלישת עשבים אסורה בשבת משום מלאכת קוצר, מכל מקום מותר לילך בשבת כדרכו על גבי עשבים כיון שאינו מתכוון לתלשם, וגם אינו ודאי שיתלשו – וזה נכלל בהיתר של 'דבר שאינו מתכוין' - כשעושה פעולה מותרת, ויתכן וכתוצאה מהפעולה המותרת, תיווצר מלאכה האסורה בשבת, אך אם התוצאה האסורה היא ודאית, זה נקרא פסיק רישיה ואסור. ובעז"ה נייחד לכך שיעור (שו"ע שלו ג).

ברם דעת פוסקי אשכנז שאסור לרוץ על גבי עשבים ארוכים, מאחר שע"י הריצה ודאי יתלשו מעט עשבים ויעבור על איסור קוצר (משני"ב כה, וביה"ל ג ד"ה מתר).

אולם פוסקי ספרד התירו זאת מאחר שאף אם יתלשו עשבים, זוהי תלישה בשינוי שאיסורה רק מדברי סופרים, ומאחר שאינו מתכוון כלל לתלישה התירו בזה (חזו"ע שבת ד עמי עד דהוא פסיק רישה דלא יחא ליה בדרבנן, וראה עוד שש"כ כו הערה סט שגם הגרש"ז אויערבך העיר על דברי המשני"ב)¹.

¹ שאלה זו מצויה בקרב אנשים שמעוניינים לשחק כדורגל בשבת ע"ג דשא, שלפוסקי אשכנז אסור ולפוסקי ספרד מותר, ואפשר שאף לפוסקי אשכנז מותר מאחר שהדשא אינו ארוך באופן שודאי יתלש, אך מאידך נראה שמאחר שבוועטים בכדור ודאי יתלש מהדשא גם אם אינו ארוך.

הלכות שבת – שיעור 14 מלאכת קוצר

גזירות חז"ל להרחיק את האדם ממלאכת קצירה

א. השתמשות במחובר לקרקע

אסרו חז"ל להשתמש באילן בשבת, לפי שחששו שאם יהיה מותר להשתמש באילן, עלול להיכשל בתלישת ענפים עלים ופירות, ואף באילן יבש שאין לו פירות וענפיו תלושים אסרו משום סייג וגדר. איסור זה הוא בכל סוגי ההשתמשות, כגון לטפס על אילן, לקשור בו בהמה, להניח או לתלות עליו דברים כגון מעיל וכיו"ב, כמו"כ אסור להישען על האילן אף כשאינו מזיזו ממקומו כלל, שהישענות גם נחשבת שימוש, ומטעם זה אסור גם ליטול דבר המונח על גבי האילן, שבקל יבוא להישען עליו או על אחד מענפיו.

ברם האיסור להישען הוא רק באדם תשוש כוח שנסמך עליו בכל כוחו, ולכך הישענות כזו נחשבת שימוש גם כשאינו מזיז כלל את האילן, אך אדם בריא שאינו סומך אלא מעט אינו מוגדר כשימוש ומותר, שכן חכמים אסרו רק 'השתמשות', אבל 'נגיעה' באילן מותרת. (שו"ע ורמ"א שלו א יג, משני"ב א-ג, ה יב סג, ביה"ל יג ד"ה ומתר).

דוגמא מעשית: כדור שנתקע על עץ, אסור להורידו משם בשבת בין ביד ובין על ידי מקל, וכן אסור לנענע את העץ כדי שיפול הכדור (הגרש"ז אויערבך ששי"כ טז ח, כו טו, וראה עוד שבט הלו"ז ז מד).

שימוש במה שמונח על האילן

חז"ל אסרו את השימוש 'בעץ עצמו' ואף ב'צדי העץ', אך התירו את השימוש ב'צדי צדדיו של העץ', ונבאר: שימוש בעץ עצמו פירושו שימוש ישיר בגופו של העץ לכל חלקיו, כגון לקשור בו חבל, לתלות עליו בגדים, להישען עליו וכל כיו"ב שמשתמש באופן ישיר בגופו של העץ.

שימוש ב'צדי העץ', פירושו שימוש בדבר שתחוב, קשור או מונח על העץ, כגון שתלה בגד על מסמר המחובר לעץ, או הניח חפצים בתוך כלי שמונח על העץ, כך שלא השתמש בגופו של עץ, אלא בדבר חיצוני שמחובר או מונח בעץ, וגם שימוש זה אסרו חז"ל.

שימוש ב'צדי צדדיו של העץ' פירושו שימוש בדבר הנשען על דבר התחוב בעץ, וכגון סל שנתלה מבעוד יום על מסמר המחובר בעץ, מותר להניח בסל זה דברים, לפי שהמסמר נחשב צדי העץ והסל צדי צדדים, ונמצא משתמש בצדי צדדיו של העץ ומותר.

חשוב להדגיש שכל היתר השימוש בצדי צדדים הוא רק במידה ואינו מזיז את האילן על ידי שימוש, אך כל שמזיז את האילן או ענפיו על ידי שימוש, אסור בכל אופן וכנ"ל (שו"ע שלו יג, משני"ב נט סג).

דוגמאות: חבל כביסה שקשור לאילן באופן ישיר, אסור לתלות עליו בגדים שנמצא משתמש בצדי האילן, אך אם החבל מחובר לגלגלת המחוברת לאילן, מותר לתלות בו בגדים שנמצא משתמש בצדי צדדים.

הלכות שבת – שיעור 14

מלאכת קוצר

כמו"כ מעיל שתלוי על האילן, אסור להניח או להוציא דברים מכיס המעיל, שנמצא משתמש בצדי האילן. וכן דנדנה המחוברת בחבל לאילן עצמו, אסור להתנדנד בה בשבת, לפי שמשתמש בצדי האילן, אך אם החבל קשור ליתד המחובר לאילן מבעוד יום, מותר להתנדנד בה משתמש בצדי צדדים (אולי"צ ב לח א, ששי"כ כו טו- יז ובהערה נח. ישנם מספר אופנים בהם מותר להשתמש ישירות באילן, עיין שו"ע שלו ב ומשנ"ב יח כא, ששי"כ כו כא, אולי"צ ב מז כט).

הרחת פרחים ופירות מחוברים

פרחים או צמחי ריח כדוגמת הדס לואיזה וכיו"ב, מותר להריחם בעודם מחוברים לקרקע, ואין חוששים שמא יקטוף מהם כדי להריח, לפי שיכול להריח גם בעודו מחובר². אולם דבר העומד לאכילה כדוגמת תפוח ואתרוג, אסור להריחו בעודו מחובר לעץ, מחשש שמא יתלוש ממנו כדי לאכלו (שו"ע שלו י, משנ"ב מח מט).

גזירת פירות שנשרו

פירות או עלים שנשרו מן האילן בשבת, אסורים באכילה בו ביום ומותרים מיד במוצאי שבת, ואפילו אינו יודע ודאי שנשרו בשבת, כל שיש לו ספק בדבר, וכגון ירקות שנמצאו תלושים בגינה או לימונים שנמצאו תחת העץ וישנו חשש שמא נתלשו היום, אסורים באכילה גזירה שמא יעלה ויתלוש (שו"ע שכב ג, משנ"ב ה- ז).

רכיבה על בעלי חיים

אסרו חז"ל לרכוב על גבי בעלי חיים בשבת, כגון על גבי סוס, חמור וכיו"ב, ואפי' לשבת בקרון שמונהג על ידי בעלי חיים אסור, גזירה שמא יתלוש ענף מן האילן בכדי להכות את הבהמה להנהיגה (שו"ע שה יז, משנ"ב סא). חשוב לציין שבדיני שימוש בבהמה בשבת ישנם עוד הרבה פרטי דינים, אך אין כאן המקום להאריך בזה.

² ומותר גם להחזיקם בידו כדרך שמריחים עצי בשמים, לפי שלא גזרו על שימוש בעשבים רכים שאינם אילן וכני"ל (משנ"ב שלו מח, חזו"ע שבת ד עמי"ט, ודלא ככה"ח סב).